

УДК 947.6:39(476.7)

У.С. Пуч

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры славянскай історыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДУ

УТВАРЭННЕ ЗЕМЛЕЎЛАДКАВАЛЬНЫХ КАМІСІЙ ЯК ПАЧАТАК ЗРУХАЎ ВА ЁКАРАНЕННІ СТАЛЫПІНСКАЙ АГРАРНАЙ РЭФОРМЫ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

У комплексе пераўтварэнняў пачатку XX ст., які ў апошні час называюць мадэрнізацыяй, Сталыпінская аграрная рэформа займала цэнтральнае месца. П.А. Сталыпін называў яе востра ўнутранай палітыкі. Яна надала пачатак новаму зямельнаму ладу. Перадатачным механізмам рэформы стала ўсталяванне Камітэта па землеўладкавальных справах, губернскіх і павятовых землеўладкавальных камісій (1906 г.), якія паступова і хутка перавялі вырашэнне аграрнага пытання ў практычную плоскасць.

Вялікія рэформы 60–70-х гг. XIX ст., якія значна падарвалі прыгоннае права, не скасавалі яго цалкам. Пад уплывам шэрагу фактараў у парэформеннай вёсцы захавалася шмат перажыткаў прыватнаўласніцкага і дзяржаўнага прыгонніцтва. Іх зжыванне ў агульных рысах завяршылася толькі да 1907 г., калі былі спынены выкупныя плацяжы, адменены падушны падатак і кругавая параўка. Аднак наяўнасць гэтых перажыткаў значна стрымлівала ў парэформенны перыяд пераход да рыначнай эканомікі, ва ўсякім выпадку, у вёсцы. Варта адзначыць, што ў грамадскай свядомасці, у сацыяльных і эканамічных адносінах перажыткі прыгонніцтва аказаліся настолькі жывучымі і глыбокімі, што палегчылі магчымасць у 30-х гг. XX ст. бальшавікам узнавіць пэўныя рысы старой сацыяльна-эканамічнай сістэмы ў выглядзе калгасаў. Мэта артыкула: разгледзіць пытанні станаўлення землеўладкаваных камісій у беларускіх губернях Расійскай імперыі, адлюстравыць прававое і арганізацыйнае афармленне іх дзейнасці.

Сацыяльныя працэсы, што адбываліся ў гісторыі Расіі, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст., за кароткі перыяд прывялі да кардынальнай змены ўсяго ладу жыцця, глыбокіх пераўтварэнняў у палітычнай, эканамічнай і сацыяльнай сферах. Дадзеныя працы выклікаюць пільную ўвагу сучасных гісторыкаў. Асаблівы ж інтарэс узнікае да развіцця аграрнага крызісу, які пранік ва ўсе сферы жыцця Расійскай імперыі на мяжы XIX–XX ст.

У беларускай гісторыяграфіі савецкага перыяду тэма сельскай гаспадаркі, эвалюцыі капіталістычных адносін у канцы XIX ст., аграрнага крызісу, сялянскага руху ў перыяд рэва-

люцыі і аграрнага пытання ў Дзяржаўнай ду былі разгледжаны В.П. Панюцічам, В.В. Чап Л.П. Ліпінскім, К.І. Шабунем [1], А.І. Кажушым [2] і інш.

З 1991 г. беларускія навукоўцы актыўна р гарнулі працу па вывучэнні і пераглядзе шэраг пытанняў гісторыі аграрных адносін і іх адб ў грамадскім руху на мяжы XIX–XX ст. Тым іншым пытанням даследуемай тэмы прысвя свае працы беларускія гісторыкі В.Ф. Бацяеў В.М. Бусько [4], У.П. Крук [5], М.М. Забайко А.П. Жытко [7], В.П. Панюціч [8], В.М. Фамін і інш.

Рэформа землеўладкавання заняла цэнтральнае месца сярод праграм ператварэнняў урада П.А. Сталыпіна. Яна павінна была завяршыць Вялікую сялянскую рэформу 18 Пачатак быў пакладзены ўказам ад 9 ліста 1906 г. «Аб дапаўненні некаторых пастановаў дэ чага закона, якія датычацца сялянскага землеўладання і землекарыстання». Як вядома, задуме аўтараў сялянскай рэформы, пры вышэнні асноўнага пытання – вызвалення сялян зямлэй ці без зямлі – перамагло першае канаванне. Але, нараўне з надзяленнем сялянства зямлэй, у вёсцы была захавана абшчына і селянін станаўіўся поўным уласнікам зямельнага надзелу толькі пасля яго выкупу.

Пераводзячы рэформу ў практычную плоскасць, урад лічыў, што перш чым замацаваць зямлю за асобнымі гаспадарамі, неходна было вызначыць, якія землі застаюцца ў памешчыкаў, а якія адыходзяць да сялян пры ўкараненні рэформы ў жыццё адступілі іншы план пытанне аб тым, у якім парадку і якіх формах будуць карыстацца зямлэй асноўныя сяляне ў межах адведзеных ім плошч. Аўтары рэформы ў дакуменце «Палажэнне аб выкупе» абмежаваліся ўжываннем іонашых раней парадкаў землекарыстання, уставаўшы толькі як канчатковую мэту рэформы выкуп зямлі ва ўласнасць.

Як сяляне ўспрымуць на сябе абавязкі выкупу ў новых, незвычайных для сельскай Расіі, умовах было прадумана не да канца.

Такая аналагічнасць не давала дзяржаве магчымасці ўступіць у непасрэдна адносіны з кожным новым уладальнікам зямлі паасобку. Таму быў неабходны пасрэднік паміж дзяр-

вай і сялянамі, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці. Такім пасрэднікам стала сельскае вобшчства. Яно было прызнана часовым пасрэднікам (да выплаты выкупной пазыкі). На гэты час сельскаму вобшчству даручалася распарадкацца зямлёй і клапаціцца аб яе будучых уласніках.

Самадзяржаўная ўлада зрабіла сельскае вобшчства прыладай сваёй фіскальнай, адміністрацыйна-паліцэйскай і сацыяльнай палітыкі ў вёсцы, па-рознаму імкнулася адцягнуць момант канчатковага вызвалення сялян і ў першую чаргу – эканамічнага.

Урад не меркаваў зрабіць з сялян клас уласнікаў – дробную буржуазію, якая толькі сваім існаваннем павінна была стаць апорай і гарантам сацыяльнай стабільнасці. У выніку, на першым этапе рэфармавання, сяляне былі пазбаўлены большасці падараваных астатняму насельніцтву грамадзянскіх правоў, засталіся запрыгоненымі толькі не памешчыкамі, а абшчынай, абшчынным небуржуазным парадкам. Значная большасць нацыі тым самым была выключана з таго парадку, які стаў пануючым у астатнім грамадстве, што ўжо ў першыя парэформенныя дзесяцігоддзі зноў выклікала нарастанне крызісу ў аграрнай сферы.

З пачатку 90-х гг. XIX ст. урад прыступіў да збірання матэрыялаў для перагляду заканадаўства аб сялянах. Па выніках работ Асобых нарад пры Міністэрстве ўнутраных спраў, Міністэрстве фінансаў, а таксама з мэтай канчатковага заканадаўчага афармлення і ажыццяўлення акрэсленых ператварэнняў 30 сакавіка 1905 г. выйшаў Найвысачэйшы наказ аб утварэнні пад старшынствам сенатара І.П. Гарамыкіна чарговай Асобай нарады аб мерах па ўмацаванні сялянскага землеўладання. На ўсеагульнай дакладзе старшыні Нарады аб вядучых адбыццях работ Мікалай II адзначыў: «Мэтай работы павінна быць палягчэнне выдзялення сялянам у прыватную ўласнасць належных на іх долю ўчасткаў надзельнай зямлі» [10, с. 14].

Дасягненне пастаўленай мэты меркавалася праз рашэнне наступных задач:

- дапрацоўку і ўпарадкаванне заканадаўства для паспяховага і канчатковага вырашэння аграрнага пытання;
- утварэнне на месцах забяспечаных дастатковымі тэхнічнымі сіламі і сродкамі ўстаноў, на якія спецыяльна ўскладаліся б клопаты аб землеўладкаванні сельскага насельніцтва.

Уздым рэвалюцыі прымусаў урад да хуткага вырашэння надзённых праблем. Перагляд вызначанага курсу аграрнай палітыкі стаў непазбежным з выданнем маніфеста 3 лістапада 1905 г. аб адмене напалову выкупных

плацяжоў з 1 студзеня 1906 г., а з 1 студзеня 1907 г. – поўнасцю.

Супрацьстаянне І Дзяржаўнай думы і ўрада Гарамыкіна па аграрным пытанні скончылася роспускам Думы і заменай Старшыні савета Міністраў. Праўда, напярэдадні роспуску ўрад палічыў патрэбным праз прэсу выказаць сваю, не прынятую Думай, пазіцыю вырашэння аграрнага пытання.

Урадавае паведамленне было апублікавана 20 чэрвеня 1906 г. Аўтары спрабавалі ўпэўніць прыхільнікаў ідэі адчужэння памешчыцкіх зямель у супрацьзаконнасці і бессэнсоўнасці гэтай меры. Далей урад абяцаў перадаць сялянам усе прыдатныя для земляробства казённые землі, прадаць праз Сялянскі банк частку ўладальніцкіх зямель, прапануемых да продажу, і павялічыць дапамогу перасяленцам, прызнаць надзелы ў бесперадзельных абшчынах асабістай уласнасцю ўладальнікаў, а астатнім сялянам даць права вольнага выхаду з абшчыны з замацаваннем надзелаў у асабістую ўласнасць. Меркавалася таксама правесці землеўладкаванне і ліквідаваць цараспалосіцу і г. д. У паведамленні былі выкладзены асноўныя палажэнні падрыхтаваных законапраектаў, у якіх быў вызначаны новы курс аграрнай палітыкі [11, с. 492].

Указ 9 лістапада 1906 г., які стаў 14 чэрвеня 1910 г. законам, абвяшчаў, што ў сувязі з адменай выкупных плацяжоў надзельныя землі вызваляюцца ад абмежаванняў абшчыннага валодання, а сяляне набываюць права вольнага выхаду з абшчыны з замацаваннем надзелу ў асабістую ўласнасць гаспадара.

З мэтай выклікаць і актывізаваць зацікаўленасць сялян у выхадзе з абшчыны, указ абвяшчаў, што калі гаспадаркі мелі да моманту апублікавання ўказа зямельныя лішкі, то апошнія падлягалі выкупу ў грамадства па коштах пачатку 1860-х гг. Калі сход на працягу месяца не прымаў рашэння, то справа перадавалася земскаму начальніку, які, выконваючы ўрадавую ўстаноўку, вырашаў яго звычайна на карысць заяўніка [11, с. 493].

У фармаце новага курсу ўрадавай аграрнай палітыкі для яе апэратыўнага ажыццяўлення трэба разглядаць і ператварэнне Міністэрства земляробства і дзяржаўных маёмасцей у Галоўнае ўпраўленне землеўладкавання і земляробства (далей. – *Галоўнае ўпраўленне*). Гэта цэнтральная ўстанова была створана на падставе імённага ўказа, дадзенага Сенату 6 мая 1905 г. У сваёй дзейнасці Галоўнае ўпраўленне кіравалася маніфестам ад 3 лістапада 1905 г. і законамі аб землеўладкаванні.

Галоўнае ўпраўленне ўзначальвалася галоўнаўпраўляючым, прызначаным імператарам. Пры ім меліся два таварышы. Галоў-

наўпраўляючы з'яўляўся старшынёй Камітэта па землеўладкавальных справах – асноўнай структурнай часткі Галоўнага ўпраўлення.

Камітэт, створаны законам ад 4 сакавіка 1906 г., складаўся са старшыні і членаў: упраўляючых Дзяржаўным дваранскім зямельным і Сялянскім пазямельным банкамі, па адным прадстаўніку ад міністэрстваў імператарскага двара і надзелаў, фінансаў, юстыцыі, унутраных спраў, а таксама Галоўнага ўпраўлення і Дзяржаўнага кантролю. Склад камітэта ўказвае на тое, што ўрад нарэшце перайшоў да практычнага рашэння аграрна-сялянскага пытання.

Камітэту надавалася права адкрываць губернскія і павятовыя землеўладкавальныя камісіі, здзяйсняць кіраўніцтва іх дзейнасцю.

У функцыі Галоўнага ўпраўлення ўваходзіла: кіраўніцтва сельскай гаспадаркай (акрамя казачых зямель), лясной прамысловасцю і ўсімі па пытаннях землеўладкавання і землекарыстання; падрыхтоўка і правядзенне ў жыццё аграрных законаў; распрацоўка планаў работ па землеўладкаванні, лесакарыстанні і меліярацыі і арганізацыя іх выканання; нагляд за паляўнічымі і рыбнымі ўгоддзямі, выдача дазваляў на атрыманне мясцовымі органамі пазык на землеўладкаванне і меліярацыю; вызначэнне ўмоў продажу і здачы ў арэнду дзяржаўных зямель; пасрэдніцтва паміж сялянамі і прыватнымі ўладальнікамі зямель пры станючым размежаванні цараспалосных зямель; распрацоўка інструкцый па землеўладкаванні, лесакарыстанні; распрацоўка парадку выбараў у мясцовыя землеўладкавальныя камісіі прадстаўнікоў ад насельніцтва; кіраўніцтва перасяленнем сялян з цэнтральных губерняў на ўскраіны Расіі; арганізацыя вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў сельскагаспадарчага профілю [12, с. 184].

Такім чынам, урад выпрацаваў і зацвердзіў праграму перабудовы сялянскай гаспадаркі на правах асабістай уласнасці пры поўнай самастойнасці кожнага землеўладальніка.

Стварэнне губернскіх і павятовых землеўладкавальных камісій у Беларусі прыходзіцца на канец 1906 – пачатак 1907 г. У іх абавязкі ўказам ад 4 сакавіка 1906 г. уваходзіла «садзейнічанне насельніцтву ў ліквідацыі ва ўсталяваным законам парадку недахопаў наяўнага землеўладання і землекарыстання, адпаведна асаблівым умовам асобных мясцовасцей» [10, с. 18].

Утварэнне губернскіх і земскіх камісій здзяйснялася на пачатках аб'яднання мясцовых урадавых чыноў, грамадскіх дзеячаў ад дваранства і земства, і прадстаўнікоў ад сялянскага насельніцтва. У выніку сяляне становіліся непасрэднымі сведкамі, удзельнікамі і папулярызатарамі ў справе рэалізацыі ўрадавай праграмы аграр-

ных пераўтварэнняў на месцах, сярод аднакоўцаў.

Так, у склад павятовай камісіі пад старштвам павятовага правадыра дваран уваходзілі: ўрадавыя чыны – член акруговага суда, земны начальнік, падатны інспектар, член ад удзелаў Галоўнага ведамства, абавязковы член, прызначаны Галоўным упраўленнем, і прадстаўнікі мясцовых устаноў – старшыня павятовай земскай упраўлення і тры прадстаўнікі ад сялян па жэрабі з сямі кандыдатаў, выбіраемых валаснымі сходамі [13, с. 19]. Губернскую камісію ўзначальваў намеснік губерні, у склад уваходзілі тыя ж чыны, у склад павятовай камісіі.

Паралельна з арганізацыяй мясцовых землеўладкавальных устаноў Камітэт па землеўладкавальных справах падрыхтаваў «Наказ зямельным камісіям», дзе вызначыў іх дзейнасць. Наказ, зацверджаны 19 верасня 1906 г., складаўся з 8 раздзелаў, дзе акрэсленыя як агульны аб'ём задач камісій, так і асобныя галіны іх дзейнасці, а менавіта:

- садзейнічанне сялянам у набыцці зямель з дапамогай Сялянскага Банка;
- продаж казённых зямель;
- здача казённых зямель у арэнду;
- садзейнічанне перасяленню сялян на казёныя землі азіяцкай Расіі;
- садзейнічанне сельскім вобшчествам у паляпшэнні ўмоў землеўладання і парадку землекарыстання;
- разварстанне цараспалосіцы надзельных зямель з прылягаючымі ўладаннямі [13, с. 19].

У выніку, па меры ўзнікнення на месцах новых пытанняў, усе гэтыя раздзелы дапаўняліся новымі пастановамі і тлумачэннямі Камітэта па землеўладкавальных справах, зводзіліся ў сістэму ў «Зборніку ўзаконенняў і распарадкаў па землеўладкаванні», які выдаваўся канцэлярыяй Камітэта.

Такім чынам, зямельныя камісіі становіліся рэальнымі праваднікамі ўрадавых пераўтварэнняў і ўкараненняў ў жыццё. Значна дапамогу ў наладжванні канструктыўнай і стратэгічнай працы камісій з першых крокаў іх дзейнасці, а таксама акрэсленні і вывучэнні абавязкаў; вызначэнні ўзаемаадносін з мясцовымі ўстановамі і іншае здзяйснялі «Наказ штогадовыя тлумачэнні Камітэта, зведзеныя ў сістэму – «Зборнік узаконенняў і распарадкаў па землеўладкаванні», што выдаваўся канцэлярыяй Камітэта.

Ва ўсёпадданейшых справах аб аб'явілі аб не губерняў за 1906–1907 гг. губернатараў Польшчы-Заходняга краю паведамлілі пра першыя вынікі работ землеўладкавальных камісій.

Так, 3. Барзенка, які ўступіў 29.06.1906 г. на пасаду Гродзенскага губернатара, паведамаў

што павятовыя землеўладкавальныя камісіі распачалі сваю дзейнасць: «неадкладна заняліся высвятленнем ступені нястачы сялян і падрыхтоўкай арганізацыі дапамогі ім у справе пераходу да хутарскай гаспадаркі». У справаздачы ўказвалася на рэзкую актывізацыю прапановаў Сялянскаму Банку аб продажы маёмнасці [14, л. 9].

Выконваючы абавязкі Магілёўскага губернатара стацкі саветнік фон Гагман пазнаў дзейнасць заснаваных землеўладкавальных камісій як падрыхтоўчую для арганізацыі забеспячэння работ на 1907 г. Далей у справаздачы паведамлялася, што калі сяляне пад уплывам узнікаючых на думскай трыбуне прашоў аб адабранні зямлі ў памешчыкаў спачатку паставіліся да закона аб камісіях больш чым абыякава, то пасля роспуску Думы, якая не апраўдала гэтых надзей, погляды іх цалкам змяніліся. У камісіі сталі паступаць у вялікай колькасці хадайніцтвы не толькі аб набыцці зямель пры дапамозе Сялянскага банка, але і аб пераходзе на хутарскую гаспадарку [15, л. 4].

Мінскі губернатар, правадзейны стацкі саветнік Я. Эрдэлі ў паведамленні аб стане спраў у аграрным сектары адзначыў, што сярод сялян усталявалася перабольшанае ўяўленне аб задачах землеўладкавальнай дзейнасці камісій. Сяляне глядзелі «на гэтыя апошнія, як на органы, закліканыя ўсталяваць і вырашыць усе іх зямельныя патрэбы і непаразуменні, у чым бы яны не выяўляліся. ... напрыклад: аб усталяванні права валодання і карыстання зямлёй, аб прымусовым продажы ім зямель уладальнікамі і скаргі на продаж апошнімі зямельных участкаў асобам – не суседзям та зямлі, або тым, хто мае ў ёй меншую патрэбу, аб прымусовым развярстанні сэрвітутаў, аб высяленні арандатараў і, наадварот, прашы аб апошніх аб прымусовым продажы ім арэнднай зямлі» [16, л. 5]. Паводле справаздачы, вынік работы камісій у 1906 г. быў пазітыўным, нягледзячы на тое, што шматлікіх прашоў прыйшлося расчараваць у іх чаканнях. Аднак ад вышэйзгаданага папулярнасць заснаваных камісій не пацярпела, больш таго, некаторыя з добра праведзеных спраў замацавалі за імі сімпатыі насельніцтва.

Ва ўсепадданейшых справаздачах аб стане губерняў Віцебскі губернатар Гершаў-Флоў і Віленскі Д. Любімаў указалі на папулярнасць заснаваных землеўладкавальных органаў у асяроддзі мясцовага сельскага насельніцтва. Колькасць зваротаў на працягу года хутка ўзрастала, «і пасля пачатку палявога перыяду патрабаванні настолькі павялічыліся, што пры самай інтэнсіўнай рабоце камісій яны не маглі быць задаволеныя (да пачатку зімы) нават

напалову, выключна з-за адсутнасці каморнікаў» [18, л. 5; 74, л. 199].

Такім чынам, Сталыпінская аграрная рэформа ўяўляла сабой унікальную з'яву ў гісторыі Расійскай імперыі. Яна стала пачаткам радыкальнага змянення вектара сацыяльна-эканамічнага развіцця, які ў аграрна-сялянскай краіне стане, з аднаго боку, асноўнай крыніцай фарміравання сярэдняга класа, а з іншага – трывалага развіцця краіны. Сталыпін жадаў, каб у Расіі сфарміраваўся шырокі пласт сялян-уласнікаў – фундамент грамадзянскага грамадства і прававой дзяржавы. Для паспяховага і канчатковага вырашэння аграрнага пытання было неабходна дапрацаваць і ўпарадкаваць заканадаўства, утварыць на месцах забяспечаныя тэхнічнымі сіламі і сродкамі ўстановы, на якія спецыяльна б ускладаліся клопаты аб землеўладкаванні сельскага насельніцтва. Асноўную ўвагу ўрад надаваў землеўладкаванню як цэнтральнай частцы рэформы, аб чым сведчыць аператыўнае ўсталяванне і пачатак дзейнасці землеўладкавальных камісій.

У працэсе ажыццяўлення рэформы царызму ўдалося пашырыць магчымасці для развіцця капіталізму ў вёсцы.

Літаратура і крыніцы

1. Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т. / рэдкал. І.М. Ігнаценка: – Мінск: Навука і тэхніка, 1972–1975. – Т. 2 : Кі. Шабуна – 688 с.
2. Кожушков, А.И. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии во второй половине XIX в. / А.И. Кожушков. – Минск: Высш. шк., 1963. – 87 с.
3. Бацяеў, В.Ф. Развіццё грамадскіх сельскагаспадарчых аб'яднанняў беларусаў у пачатку XX ст. / В.Ф. Бацяеў // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2000. – № 4. – С. 87–92.
4. Бусько, В.Н. Экономическая мысль Белоруссии середины XIX – начала XX в.: Очерки. / В.Н. Бусько. – Минск: Навука і тэхніка, 1990. – 143 с.
5. Крук, У.П. Сялянскі рух на Беларусі 1864–1900 гг. / У.П. Крук – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 175 с.
6. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.) / М.М. Забаўскі. – Мінск: БДПУ, 1999. – 212 с.
7. Жытко, А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. / А.П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2003. – 233 с.
8. Панютіч, В.П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг. / В.П. Панютіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 375 с.
9. Фамін, В.М. Сталыпінская аграрная рэформа і яе вынікі ў Беларусі / В.М. Фамін // Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: вучэб. дапам. У 5 ч. Ч. 1. Урадавая сацыяльная палітыка ў аграрным сектары эканомікі / склад. А.П. Жытко [і інш.]; пад агул. рэд. А.П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2005. – 138 с.
10. Обзор деятельности Землеустроительных Комиссий со времени их открытия по 1 января 1911 года. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1911. – 60 с.
11. Корелин, А.П. К стабільнасці через рэформы / А.П. Корелин // Россия в начале XX века / под ред. А.Н. Яковлева. – М.: Новый хронограф, 2002. – 744 с.
12. Государственность России (конец XV – февраль 1917 г.): слов.-справ. Кн. 1 (А-Г). – М.: Наука, 1996. – 330 с.

13. Сборник законов и распоряжений по землеустройству. – СПб.: Изд. Канцелярия Комитета по землеустроительным делам, 1908. 1295 с.
14. Расійскі Дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА), СПб. – Фонд 1284. – Воп. 194. – Спр. – 52. Л. 9.
15. РДГА, СПб. – Фонд 1284. – Воп. 194. – Спр. 46. – Л. 4.
16. РДГА, СПб. – Фонд 1284. – Воп. 194. – Спр. 56. – Л. 5.
17. РДГА, СПб. – Фонд 1276. – Воп. 17. – Спр. 72. – Л. 199.
18. РДГА, СПб. – Фонд 1276. – Воп. 17. – Спр. 31. – Л. 5.

Summary

The questions of land-tenure regulation missions in Belarusian guberniyas of Russian Empire are discussed in the article. Special attention is paid to organisational and legal moulding of their activity.

Паступіў у рэдакцыю 12.03.2010 г.

УДК 947.083«1903/1911»

С.А. Талма

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры славянскіх моў і метадалогіі гістарычнай навукі

РАСПАЎСЮДЖАННЕ ЗЕМСКАЙ РЭФОРМЫ Ў ЗАХОДНІХ ГУБЕРНЯХ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ (1903–1911 гг.)

Земская рэформа пачала рэалізавацца ў Расійскай імперыі з 1864 г. Пры гэтым на заходнія губерні дзейнае новае закона не распаўсюджвалася. Асобныя аспекты правядзення земскай рэформы ў краі разглядаліся ў працах айчынных даследчыкаў (В.П. Слабажанін, В. Яноўская, М.М. Забайскі, У.С. Пуцік і інш.), але ход абмеркавання мэтазгоднасці правядзення рэформы ў заходніх губернях ва ўрадавых колах і ў грамадскасці не знайшоў свайго поўнага і ўсебаковага асвятлення ў гістарычнай навуцы.

Пытанне аб распаўсюджванні земскай рэформы на заходнія губерні Расійскай імперыі неаднаразова паўставала ў другой палове XIX – пачатку XX ст., але адтэрміноўвалася на палітычных меркаваннях урада. Улада лічыла немэтазгодным і небяспечным уводзіць у краі выбарныя мясцовыя ўстановы самакіравання, мяркуючы, што пераважаць ў іх будзе непапулярнае да ўрада дваранства «польскага» паходжання. Новыя эканамічныя і палітычныя абставіны ў імперыі і ў свеце паказалі неабходнасць рэарганізацыі справы ў вёсцы. Таму 21 студзеня 1902 г. урад абвясціў аб стварэнні Асобай нарады аб патрэбах сельскагаспадарчай прамысловасці [1]. Гэта выклікала паўсюдны грамадскі рэзананс. Ствараліся мясцовыя нарады, якія адказвалі на пытанні праграмы, распрацаванай урадам, выказвалі свае думкі і меркаванні па многіх праблемах, выносілі прапановы. У прыватнасці, прадстаўнікамі Магілёўскага губернскага камітэта сцвярджалася: «Змяненне існуючага парадку загаданнем земскай гаспадаркай прызнаецца настолькі неабходным, што, на думку камітэта, усе мерапрыемствы ... могуць быць праведзены ў жыццё толькі пры ўмове ўвядзення ў Магілёўскай губерні земскай рэформы» [2, с. XVIII, XX]. Больш таго, Чавускі павятовы камітэт Магілёўскай губ. і

Полацкі камітэт Віцебскай губ. прызналі аднаасць правядзення земскай рэформы ным аб'ёме і стварэння «ўсесаслоўнай дзяржаўнай адзінкі», меншай за павет. Каля Мінскай губ. бачылі ў земстве «арганізацыю мясцовых грамадскіх сіл» і таксама выказваліся за земскую рэформу [2, с. 141; 3].

Усе высновы, да якіх прыходзілі членамі мясцовых камітэтаў, былі абагульнены і рэалізаваны. Урад не мог ігнараваць такое душнае памкненне. 2 красавіка 1903 года імператар Мікалай II падпісаў Палажэнне аб кіраванні земскай гаспадаркай у губернях Віленскай, Віцебскай, Валынскай, Гродзенскай, Кіеўскай, Ковенскай, Мінскай, Магілёўскай і Падольскай [4]. З 1903 г. яно пачало дзейнічаць толькі ў Віленскай, Мінскай і Магілёўскай губернях, а ў Гродзенскай пакідалася ранейшае кіраванне.

У адпаведнасці з Палажэннем аб кіраванні земскай гаспадаркай пад кантролем мясцовых ўнутраных спраў ствараліся губернска-павятовыя ўправы па справах земскай гаспадаркай. Кампетэнцыя гэтых органаў была такая: кіраваць і ў земстваў вышэйадзначаных губерняў і павятоваў павіннасці, утрыманне шляхоў зноскі, тэлеграфных і тэлефонных ліній, лясных і вучэбных устаноў, страхаванне маёмасці.

Істотнае адрозненне ўстаноў па кіраванні земскай гаспадаркай заключалася ў тым, што тут замест выбарнага губернскага і павятовага земскага сходаў і адпаведных упраў губерняў і павятоваў камітэты (распарадчыя органы) земскай ўправы (выканаўчыя органы) ствараліся на падставе не выбараў, як у земствах, а прызначэння іх асабовага асцяжанага.

У губернскі камітэт уваходзілі староста (губернатар), губернскі прадвадзіцель дзяржаўнага гаспадарства, віцэ-губернатар, кіраўнік казённай паліцыі і начальнік упраўлення земляробства і